

LORENZO GRADÍN, PILAR (2008): DON AFONSO LOPEZ DE BAIAN, CANTIGAS. EDICIÓN CRÍTICA CON INTRODUCCIÓN, NOTAS Y GLOSARIO DE --. ALESSANDRIA: EDIZIONI DELL'ORSO, 354 PP.

Trátase dunha edición crítica moi ben elaborada na que a autora estuda en profundidade as cantigas conservadas deste nobre portugués. A obra consta das seguintes partes. Comeza cun prólogo (pp. 3-4), seguido da introdución (pp. 5-86) e despois a edición e o estudo das *Cantigas de amor* (pp. 87-113), das *Cantigas de amigo* (pp. 115-155) e das *Cantigas de escarnio e maldicir* (pp. 157-264). A continuación coloca o *Glosario* (pp. 265-295), ó que seguen un *Índice de rimas* (pp. 297-298), a *Tabla de concordancias* (p. 299), un apéndice coa reprodución das páxinas dos manuscritos nos que aparecen as cantigas (pp. 301-324) e, finalmente, a *Bibliografía* (pp. 325-345) e o *Índice* (p. 347).

As partes máis importantes da obra son a introdución, a edición e estudo dos poemas e o glosario. A introdución consta de varias partes. Na primeira, titulada "Don Afonso Lopez de Baian. Coordenadas históricas" (pp. 7-34), estuda con pormenor a biografía do trobador e despois coloca sete láminas coa árbore xenealóxica (p. 35), as propiedades dos Baián (p. 36), con reprodución de manuscritos (pp. 37-39), o escudo (p. 40) e o brasón de armas dos Resende (p. 41). Na segunda, titulada "La tradición manuscrita" (pp. 42-64), presenta un estudo completo da tradición manuscrita e dos distintos manuscritos medievais, coa situación dos poemas do trobador neles. Tamén reproduce a *Tavola Colocciana* (p. 65). Na terceira, titulada "La poesía" (pp. 66-80), examina as características poéticas de cada unha das cantigas: 2 de amor (pp. 66-68), 4 de amigo (pp. 68-71) e 4 de escarnio e maldicir (pp. 71-73). Despois analiza a estrutura retórica e os procedementos retóricos e estilísticos (pp. 73-75) e a métrica (pp. 75-80). Xa na cuarta témo-los "Criterios de edición" (pp. 81-86). Ela segue con bo criterio o *Cancioneiro da Ajuda* para as cantigas de amor e prefire para as outras o *Cancioneiro da Biblioteca Nacional* e non o da *Vaticana* por ser máis correcto (p. 81). Nos textos regulariza as grafías, mais sen falsea-la fonética, xa que no aparato crítico

coloca as variantes e, ademais, reproduce as páxinas dos manuscritos (p. 82). Así, as grafías *i, j, y* ou *h* regularízaas en *i* para a vogal e muda *i* en *j* cando é consoante, sen alterar *g* ante *e* (p. 83, 84); pon sempre *u* cando é vogal e *v* cando é consoante (p. 83); pon *ll* e *nn* nos dous textos que toma do *Cancioneiro da Ajuda* e *lh, nh* nos outros (p. 83); escribe *c, g* + *a, o, u* e *qu, gu* ante *e, i*, aínda que conserva *quanto* ou *quando*; escribe sempre *ce, ci, ça, ço, çu* e *z* e mantén *-ss-* e *-s-* intervocálicos (p. 84); elimina as consoantes dobres, agás *-ss-* intervocálico e *rr*; tamén elimina o *h* antietimolóxico e desenvolve as abreviaturas sen indicalo en cursiva (p. 85). Por máis que eu nas edicións da prosa medieval non regularizo as grafías, concordo coa autora e alégrame ver que no caso das nasais distingue ben entre as vogais nasais e a consoante nasal en posición implosiva, pois non comete o erro de moitos autores que consideran que nesta posición o *n* ou *m*, que alternan co til sobre a vogal, non son verdadeiras consoantes e só representan a nasalidade da vogal que as precede. Para ela son consoantes e no caso de *np, nb* transcribe á moderna por *mp, mb* (p. 82). Tamén me parece moi acertada a unión e a separación de palabras de acordo co galego actual, polo que elimina o absurdo costume do colocar un guión á portuguesa cando o pronome vai unido ó verbo (*disseronmi, querovos*, etc.), aínda que nestes casos facilitaría máis a lectura a colocación dun acento gráfico (*disséronmi, quérovos*), pois, por exemplo, en "seixi Don Belpelho" (p. 173, v. 1) sería conveniente escribir *seía* para indicar que temos tres sílabas. Ela só coloca acento con función diacrítica (*vos / vós, e / é*, etc.), pero non o fai no caso do pronome tónico *mí* (cf. p. 282) e non viña mal facelo para diferencial do átono *mi*. Ademais, pon un apóstrofo cando se elide unha vogal, agás nos casos consolidados na lingua como *deste, polo*, etc. (p. 86).

Na parte máis extensa dedicada á edición e estudo de cada unha das cantigas segue sempre o mesmo esquema. Primeiro coloca a súa edición do texto e despois indica que clase de cantiga é e a localización nos manuscritos. Segue o aparato crítico, con dúas seccións, a primeira para indica-los erros dos copistas e

as variantes rexeitadas e a segunda para recolle-las variantes gráficas dos manuscritos. Despois vén a indicación das edicións que recollen os diferentes poemas e as rúbricas e apostilas, onde indica aquelas particularidades que conteñen as páxinas dos manuscritos. Segue o comentario métrico, a tradución ó castelán e despois o comentario literario e as notas. Nalgunhas cantigas o comentario literario é de grande importancia pola enorme información que nos transmite: comparación con outras cantigas e outros autores, descrición do armamento defensivo dos cabaleiros, estudo biográfico dos personaxes que aparecen nas cantigas, interpretación do contido, etc. Tamén as notas son de suma importancia, porque serven para explicala selección das variantes, indica-las emendas realizadas ou casos de sinalefa e para dar información de carácter fonético, semántico ou etimolóxico das palabras (na cantiga VIII antes das notas coloca na p. 194 un cadro xenalóxico dos *Briteiros* e na p. 195 un escudo; igualmente na cantiga VIII, despois das notas, insire na p. 229 unha miniatura cun cabaleiro e un cabalo e indica as armas e na cantiga IX, antes das notas, pon na p. 249 o mapa dos mosteiros cistercienses portugueses dos séculos XII-XIII). Finalmente, o glosario é moi útil e a bibliografía moi completa.

O traballo de P. Lorenzo é exhaustivo, proporciónanos unha inmensa cantidade de información sobre o trobador e a súa obra e atende a tódolos aspectos que conforman unha edición crítica ben elaborada. Como xa dixen, concordo co seu método de traballo e, en liñas xerais, só merece eloxios. Con todo, en calquera investigación sempre hai algunha particularidade discutible e unha lectura atenta, coma a que eu fixen, pode proporcionar algunha información suplementaria. É o que farei nas páxinas que seguen.

1. Como erros tipográficos aparecen na p. 15 n. 26 *atúrica*, p. 22 *uña casa*, p. 29 *aquí*, p. 71 *nuca*, p. 134 v. 7 “foy BV; foy BV” (repetido), p. 186 “por el el brío”, p. 205 *antea la* e p. 275 *escarmentarar*.

2. Na lectura adoptada para os textos podemos facer algunha aclaración: na p. 116 v. 16 le “semp’r [e] non vëo o meu traedor”, pero debe lerse “semp’r e non vëo o meu traedor”,

pois BV presentan a abreviatura correspondente a *sempre*. Na p. 133 v. 3 le “nen mi o queredes [vós] creer” e xustifica a lectura (p. 138) porque o pronome átono sempre forma unha sílaba coa vogal seguinte. Por iso sería mellor ler “nen mio queredes...”, tal como fai no v. 13 “de mia mort’ei” e v. 14 “mia madre”, nos que o posesivo conta como unha soa sílaba (tendo en conta que en BV está escrito *mho* e *mha*). Na p. 147 v. 5 le “disseronm’üas” e no v. 9 “disseronmi üas”, pero nos manuscritos está escrito de maneira idéntica sen *i*, polo que se debe iguala-la lectura. Na p. 173 v. 13 le “lança de pinho e de bragal o pendón”, pero en V di *pinhe de bragalho* (co *h* riscado) e en B *pinhe de brugal*, polo que debería ler “lança de pinh’ e de bragal o pendón”; na mesma páxina v. 16 le “cuitel a cachas” e debería ser “cuitel’a cachas”, pois está elidida a vogal; ademais, no v. 22 le “e vosso alferrez”, pero en B di *uossal ferez* e en V *uossalferez*, polo que debería ler “e voss’ alferrez”. Na p. 174 v. 44 le “foi dunha masseira” á moderna, cando debía ler “foi dũa masseira”, coincidindo cos ms. BV, onde se di *dũa*. Na mesma páxina v. 48 le “tragu’üa osa”, en contra do que din os manuscritos, onde lemos *tragüa*. Polo tanto, a lectura correcta é “trag’üa osa”, porque se trata dunha forma do verbo *trager*, como ben indica no glosario (p. 293), e este verbo ten como 3ª persoa a forma *trage*. Talvez aquí para evitar unha lectura imprecisa podería ter optado por ler “traj’üa osa”, como fai na p. 141 v. 6 con “quer’oj’ir” (BV *querogir*). Na p. 230 v. 8 le “quen mi a desse”, pero sería mellor ler “quen mia desse”, pois *mia* forma unha soa sílaba.

3. Como xa indiquei, pon as variantes que aparecen nos manuscritos e nalgunha ocasión a información non é totalmente correcta. Así, na p. 88 v. 8 pon que BV din *ben*, pero en V di *bē*. Na p. 89 di *gram coyta* no v. 5, pero é no v. 6. Na p. 134 v. 13 indica que BV din *muy*, pero en V temos *mui*. Na p. 142 v. 11 pon que en B aparece *leyras*, pero di *leiras*. Na p. 147 v. 1 di que en V está escrito *bē*, pero é en B, e no v. 2 pon que en BV di *amigu e*, pero está *amigue*. Na p. 148 di que no v. 7 BV poñen *hirey*, pero é no v. 8, e que no v. 11 B di *hyrei* e V *hirey*, pero é no v. 12; ademais en B di *hyrey*. Na p. 159 di que na rúbrica B pon

"don Affonso", pero é "dom Affonso" e na p. 160 di "la atribución *don Affonso Lopez de Bayam*", pero di *Bayan*. Na p. 159 v. 11 di que BV escriben *iurado*, pero V ten *uirado*, que no v. 16 teñen *gm* con abreviatura sobreposta, pero en B está *grā*, e no v. 21 escribe "mays] mais BV", pero é ó revés. Na p. 173 v. 29 le "u inquire o can", pero non di que BV teñen *uinqueyre* (coa abreviatura para *que*). Na p. 175 v. 1 di que en B está *mayson*, pero é *maysō*, e no 8 di que en BV aparece *cō*, pero V ten *con*. Na p. 175 v. 51 (dentro das formas erradas) le en BV *matreina*, pero di *matreyna*, e no v. 52 en V *dō*, pero é *don*; no v. 29 (xa nas variantes) le en B *capō*, pero di *cāpo*. Na p. 176 v. 35 le en V *sō*, pero di *son*; no v. 49 le en V *estrebeirādo*, pero di *estrebeyrādo* e no v. 50 en BV *estāden*, pero en V temos *estanden*.

4. Algúns erros nas referencias ós versos e ós folios dos manuscritos. Nas pp. 186 e 192 pon v. 41, pero é 43; na p. 188 pon v. 42, pero é 44; na p. 189 pon vv. 55-56, pero é 57-58; na p. 190 pon v. 49, pero é 51; na p. 192 pon v. 26, pero é 27; na p. 193 pon vv. 26, 41 e 44, pero é 27, 43 e 46; na p. 199 pon v. 46, pero é 42. Tamén na p. 310 pon en B fol. 161v, pero é 160v, e na p. 317 fol. 308v, pero é 307v. Ademais, nas reproducións dos folios dos manuscritos falta o fol. 176r de V (entre as pp. 319 e 320) e pon B en lugar de V na p. 320.

5. Información incompleta. Normalmente indica nas notas as variantes dos manuscritos, pero de vez en cando esqueceu algunhas delas. Así, na p. 89 v. 10 en BV di *per* (en lugar de *par*) e no v. 14 di *per* (en lugar de *por*; particularidade que indica na p. 98). Na p. 101 v. 2 en B di *sempren*. Na p. 102 v. 17 en VB di *per*. Na p. 117 vv. 9, 14, 15 VB teñen a abreviatura de *per*, non de *por*. Na p. 134 no v. 1 BV din *sse* e no v. 16 *assy*. Na p. 141 v. 3 BV teñen *sancta*. Na p. 147 v. 1 B di *diseronmj*. Na p. 148 vv. 3, 11 en V di *sancta* e no v. 11 B *sca* cun trazo. Na p. 159 v. 2 en V di *perdon*; no v. 10 en B di *bē*; no mesmo verso Lorenzo di que en V aparece escrito *corazō*, pero non indica que en B tamén se escribiu *corazō* e que despois alguén puxo un *c* por enriba do *z*; no v. 16 en "se casass'á i" non indica que BV din *casa ssay*; no v. 19 en V di *nō*, no v. 20 en BV *tā* e no v. 24 para *preito* B escribe *p'ito* e V *pito*. Na p. 175 v. 5 en BV di *foy* e *poleyr*, no

v. 15 V *uelh*, no 16 V *cuytel* e B *cuytel cachao* (indica a lectura *cachao* na p. 206), no mesmo v. 16 B *sē*, no 17 B *nō sō* e V *nō*, no 18 B *maca... lhy pēde do arcon*, no 19 B *dō* e V *mouen* (por *moueu*), no 20 BV *ay*, no 22 B *pēdon*, no 24 B *ē basto sō* e no 27 V *alazam*. Na p. 176 v. 33 en BV di *dō* e *aparelhā*, no 34 *nō*, no 35 *assy*, no 38 B *vyngada* e V *uyngada*, no 38 BV *dā*, no 40 B *cōselho* e *froya*, V *froyā*, no 44 BV *dūa maseyra*, no 45 *dū* e *cerdeyra*, no 46 *trincheyra*, no 47 *moleyra*, no 48 *tragūa osa* e *hūa geolheyra*, no 49 BV *maneyra* e V *gram*, no 54 BV *ia*, no 56 B *dō* e *meyra* e no 58 os dous *p^e*. Na p. 231 v. 1 temos en B *hūa*, no 5 BV *ey*, nos vv. 7, 10, 21 *madeyra*, no 8 *mha*, no 11 *laurassunha*, nos vv. 12, 13 *poys*, no 14 *noyte* (le *noit'e*) e no 20 B *ssemhamj* e V *sse me* (só indica que está riscado *me*) *mhami*. Na p. 254 v. 6 V di *cō*, no 7 V *ricomē* e no 8 en B tamén *canpana*.

5.1. Indica case sempre cando os manuscritos escriben *i* para a consoante /ʃ/, pero poucas veces o fai cando escriben *u* para a consoante bilabial /β/, como na p. 89 v. 1 ABV *grau*, v. 2 BV *mauer* e *uos*, A *auer* e *uos*, vv. 4, 10 A *auerra*, vv. BV 8, 14, 16 *uos*, vv. 8, 9, 14, 15, 16 A *uos*, vv. 9, 15 BV *u9*, v. 9 A *uiren*, v. 11, 17 BV *auerey*, A *auerei*, v. 14 B *uj*, V *ui*, v. 15 ABV *ui*; A *graue* e v. 16 A *ouuer*. Na p. 102 v. 3 ABV *uiuer*, v. 8 *leuar*, v. 10 *ueer*, v. 14 A *uus*, v. 15 A *uingar* e v. 16 AV *ui*. Na p. 116 v. 2 BV *uisseu*, v. 3 V *ui*, v. 4 BV *uedes*, v. 6 *auer*, vv. 10, 16 *uēo* e v. 15 *ueer*. Na p. 134 v. 2 V *ui*, v. 6 V *ueer*, v. 13 BV *pauor* e v. 15 *douidedes*. Na p. 141 v. 4 BV *uen*, v. 5 V *ui*; v. 6 BV *ueer* e v. 9 *uir*. Nas pp. 147-148 vv. 2, 4 BV *uen*, v. 4 *uelida*; vv. 1, 5, 9, 13 *nouas*, v. 10 *ueer*. Na p. 159 v. 1 BV *Aluelo*, v. 3 *querouos*, v. 5 *uezes*, v. 21 *ouuer*. Na p. 175 v. 4 BV *seuun*, v. 6 *caualagudo*, vv. 7 e 12 *uelho*, vv. 15 e 27 B *uelho*, v. 19 B *moueu* e V *mouen*, v. 20 BV *uos*, v. 21 *uosso*, v. 22, 36, 38, 54 *u⁹* e v. 29 B *uerde*. Na p. 176 v. 38 B *vyngada*, V *uyngada*, v. 43 BV *caualo* e *uermelho*, v. 49 V *uai*, v. 51 BV *uelho* e v. 52 V *uenha*. Na p. 231 vv. 4, 10, 16 BV *auer*, vv. 7, 10, 16, 21 BV *noua* e no v. 19 *reuolueta*. Na p. 254 v. 3 BV *caualeiros* e v. 7 *uasalo*.

5.2. Hai casos nos que indica as variantes dos manuscritos, pero escribe *v* e non *u*. Así, na p. 89 vv. 4, 10 di que B pon *mh aveira* e di *mhaueira* e que V ten *mh averra* e di *mhaueira*, no v. 5 pon en ABV *averrey* e é

auerey, no v. 14 pon en A *vi* e di *ui* e no v. 15 en BV *gve* con abreviatura e é *gue*; na p. 101 v. 7 pon en BV *ouve*, pero é *ouue*, e en A *ouvo*, pero é *ouuo*; na p. 102 v. 16 e na p. 134 v. 2 pon en B *vj*, pero é *uj*; na p. 133 v. 6 pon en B *aver*, pero é *auer*; na p. 141 v. 5 di que B escribe *vj*, pero é *uj*; na p. 148 v. 14 di que BV teñen *veher*, pero é *ueher*; na p. 159 v. 11 di que BV teñen *avya*, pero é *auya*; na p. 175 (rúbrica) di que BV escriben *vassal⁹*, pero é *uassal⁹*; na p. 175 v. 27 pon en BV *cavalho*, pero di *caualho* e no v. 28 pon *avã*, pero di *auã*; na p. 175-176 v. 33 le en BV *vay*, pero di *uay*; na p. 176 v. 34 pon en BV *valrredes*, pero di *ualrredes*; no v. 35 le en BV *vã*, pero é *uã*; no v. 39 pon en V *vos* e *verrà*, pero di *uos* e *uerrã*, e no v. 49 pon en B *vay*, pero di *uay*; na p. 231 v. 8 di que en B aparece *servyria* e en V *servjria*, pero di *seruyria* e *serujria* respectivamente, e na p. 254 v. 6 pon que V di *badava*, pero é *badaua*.

5.3. En moitas palabras os manuscritos abrevian os co sinal ⁹ e, en xeral, non o indica, aínda que hai uns cantos casos en que o fai. Por exemplo, na p. 175 na rúbrica *se⁹ vassal⁹* e na p. 231 v. 15 *me⁹ amig⁹*. En relación con isto está a cita que fai na p. 255 da cantiga que empeza *De qual engano prendemus*. Toma esta cita da obra *Lirica Profana Galego-Portuguesa* 154,5, onde se transcribe a edición de Majorano. Como boa editora que é, debería ler *prendemos* e corrixir a falsa lectura do editor italiano, como xa fixo Rodrigues Lapa, pois a abreviatura ⁹ (*prendem⁹*) corresponde a *os*.

6. Algunhas precisións. Como elimina as consoantes dobres, tamén simplifica *ss*, agás no caso das palabras que teñen *s* xordo intervocálico. Isto leva a que só poña un *s* en certas combinacións de dúas palabras nas que realmente se usa a dobre consoante para indicar que se trata dunha consoante xorda. Así, na p. 158 v. 14 le “*esposous’e anda esposado*”, pero sería mellor ler “*esposouss’e anda esposado*”, tal como teñen os manuscritos, para evitar pensar que se trata dunha consoante sonora.

6.1. Na p. 86 pon *descobrilá ía* e nas pp. 230 (v. 18) e 272 *descobri-la ía*, que contrasta coa lectura *achalos edes* (p. 174 v. 37 e p. 265). A lectura sen guión paréceme a máis correcta.

6.2. Na cantiga VII v. 2 le *ardon* (p. 158), como está en B, e na p. 168 indica que “Braga edita la forma *perdon* que no es la que aparece en el manuscrito V. Videira Lopes opta por la misma forma sin justificarla”. Estraña esta afirmación, pois en V témo-la abreviatura correspondente a *perdon* (*p* cun trazo na parte inferior), que é a lectura preferida por estes autores.

6.3. Nas traducións que fai dos poemas ó castelán adopta unha actitude flexible e persoal e non se pode dicir nada en contra. Só indicarei que deixa a forma galega *coita* e non a substitúe por *cuíta* (pp. 92, 104, 135), que na cantiga VI traduce a palabra *novas* por ‘noticias’ nas estrofas 1 e 3 e por ‘nuevas’ nas estrofas 2 e 4 (p. 149) e que na mesma cantiga traduce no v. 2 “*se el ali vén*” por “*si él va allí*” e no v. 4 “*se i vén meu amigo*” por “*si allí viene mi amigo*” (p. 149).

7. Con referencia ó léxico debo dicir que nas notas e no glosario a información é ampla. No glosario non pon a etimoloxía das palabras, que tampouco importa moito para o que a autora se propuña facer, pero si indica nas notas a etimoloxía e evolución de bastantes formas, baseándose na interpretación que fan outros autores. Na maior parte dos casos a información é válida e só me interesa indicar aquí algunha particularidade que se pode discutir ou aclarar.

7.1. Na p. 96 di que en “*pois m’eu partir*” (p. 83 v. 3) e na p. 97 “*pois partir*” (p. 83 v. 7) témo-la 1ª persoa de singular do infinitivo flexionado, pero trátase do futuro de subxuntivo.

7.2. Na p. 110 fala da forma *fez*, que nos textos galegos alterna coa etimolóxica *feze* e coa analóxica *fezo* (esta inexistente en portugués) e di que a moderna *fixo* ten o radical *fix-* por analoxía cos perfectos sintagmáticos do tipo *DIXI*. Debería dicir que *feze* é minoritaria e que a máis empregada é *fezo*. Ademais, a explicación para *fixo* non é correcta, pois as formas medievais para o perfecto de *dizer* son *disso*, *diso* ou *disse*, *dise*, e estas non poden transformar *fezo* en *fixo*. É certo que a forma *fixo* é analóxica, pero éo da primeira persoa do perfecto, pois na época medieval, ó lado de *fiz* houbo palatalización e creouse *fige*, *figi* (por analoxía con *quige*, *quigi*). Despois pro-

duciuse a desonorización (*eu fige > fixe, fixen*) e esta forma impuxo o *x* ás restantes persoas de tódolos tempos do pasado e de aí xurdiu *fixo*. De igual maneira a primeira persoa *dixe*, *dixi* impuxo a palatal ás outras persoas e *disso* foi substituído por *dixo*. Tampouco na p. 113 me parece correcta a interpretación, pois di que a terceira persoa de singular do perfecto de *querer* (*quis*) foi na época arcaica *quige*, forma analóxica co resto do paradigma, xa que o resultado etimolóxico debería ser **quege*. Tamén di que *quige* pronto foi substituído por *quis* por nivelación analóxica con *fiz* e que o moderno *quixo* se debe á propagación da segunda persoa de singular *quixeche*, que se estende a tódalas formas do perfecto. É falso que existise primitivamente a forma *quige* para a terceira persoa, pois só temos *quis*, *quiso* (ou máis raro *quise*), fronte á primeira persoa, onde, ó lado de *quis*, se produciu unha palatalización e se chegou a *quige*, *quigi*. Unha vez producida a desonorización, a forma da primeira persoa *quixe* (> *quixen*) estendeu o seu *x* a todo o tema do perfecto e de aí xorde *quixo*, igual ca *quixeche(s)*, *quixera*, etc. Polo tanto, é a primeira persoa a que actúa e non a segunda, que se creou por analogía coa primeira (no medieval era *quiseste* e outras variantes).

7.3. Na p. 111 debería aclarar mellor o contido, posto que está a falar da forma *ouvo* e di que para o sufixo de número e persoa deste tempo alternan nos textos medievais tres terminacións: a etimolóxica *-e*, a analóxica *-o* e a marca \emptyset . Isto vale para casos coma *quise*, *quiso*, *quis*, pero non para o verbo en cuestión, que só ten dúas posibilidades: *ouve*, *ouvo*.

7.4. Na p. 113 fala da forma *vus*, que aparece no *Cancioneiro da Ajuda*, pois nos outros dous está escrito *u*^o. Claro está que é válida esa lectura, pero non o é dicir, seguindo a C. Maia, que o pronome átono presenta a alternancia entre *vos* e *vus* tanto en posición enclítica coma proclítica. A forma normal é *vos* e só de maneira ocasional, especialmente nos primeiros tempos en que a grafía romance non está consolidada, aparecen formas con *u*.

7.5. Sobre *b* e *v* fala en diversas ocasións, pero cómpre facer algunhas observacións. Na p. 99 fala de *ouver* e di que o *-b-* en posi-

ción intervocálica fricativiza e en portugués dará orixe ó fricativo labiodental sonoro /v/, mentres que, cando menos desde o séc. XIV, en galego, portugués septentrional, castelán e catalán os dous fonemas se neutralizan e non existe oposición entre /b/ e /v/, senón que /b/ ofrece dúas variantes combinatorias: unha oclusiva e outra fricativa en posición intervocálica. Máis adiante, na p. 139, estuda a palabra *pavor* e di que presenta a evolución esperable tralo proceso de consonantización do 'wau' no latín vulgar e a súa posterior transformación na fricativa labiodental sonora. Despois nas pp. 153-154 refírese a **BELLITA > velida*, un dos exemplos que documenta os cruzamentos e confusión que determinou a vacilación gráfica entre *b* e *v* (e á inversa), baseada na escasa oposición que os dous fonemas tiñan no sistema consonántico medieval galego e portugués. Indica que nun principio o *b* latino era un fonema oclusivo bilabial, mentres que o *u* latino, tralo proceso de consonantización sufrido no séc. I, se pronunciou como bilabial fricativo e que, desde o momento en que o primitivo *b* admitía dúas realizacións (oclusivo [b] tras pausa ou consoante e [β] fricativo en posición intervocálica, tanto en interior de palabra coma en fonética sintáctica), se perdeu a oposición entre os dous fonemas polo modo de articulación e confluíron nun só, que se realizaba con dúas variantes combinatorias determinadas pola posición fonética (betacismo). Esta neutralización dos dous fonemas nun único son oclusivo bilabial sonoro en Galicia e N. de Portugal foi o que deu orixe a numerosas confusións gráficas e a grafías hipercorrectas, fronte ó portugués do S., onde se mantivo a oposición [b] / [v]. Para esta interpretación baséase en Alarcos, Lapesa, Maia e Wright. Estas explicacións son incompletas e falta na bibliografía citada un estudo fundamental, o que Dámaso Alonso insire en *La fragmentación fonética peninsular*, libro publicado como *Suplemento* ó tomo I da *Enciclopedia Lingüística Hispánica* (1962, pp. 155-209; en *Obras Completas*, I, pp. 215-290). A evolución correcta xa a expliquei en 1992 ("Algunhas consideracións sobre a evolución do sistema consonántico do galego medieval ó moderno", en J. Kabatek e A. Schönberger

(eds.), *Sprache, Literatur und Kultur Galiciens. Akten des 2. gemeinsamen Kolloquiums der deutschsprachigen Lusitanistik und Katalanistik* (Berlin, 10.-12. September 1992); *lusitanistischer Teil*. Band 1, Frankfurt am Main, TFM / Domus Editoria Europaea, 1993, pp. 13-26, esp. pp. 13-18) e é a seguinte: b- e -p- latinos > /b/; -b-, u- e -u- latinos > /β/, -f- latino > /v/. Temos, polo tanto, primitivamente un sistema de tres membros pouco rendible, pois case non había palabras con /v/, e produciuse un cambio no sistema fonolóxico. En Galicia e nunha boa parte de Portugal este /v/ procedente de -f- desapareceu en beneficio de /β/ e quedou un sistema con dous membros (/b/ fronte a /β/), que terminou por desaparecer, debido á pouca distancia entre os dous fonemas, e quedou un único fonema /b/ con dúas realizacións fonéticas. En cambio, no centro e Sur de Portugal, para evita-la perda do sistema primitivo, fíxose unha maior diferenciación entre /b/ e /β/ e o fricativo /β/ converteuse en labiodental. Quere isto dicir que a labiodental é unha innovación posterior e non podemos pensar que en todo o territorio -b-, u- e -u- deron como resultado /v/ e que despois a labiodental pasou a bilabial. O proceso deuse en sentido contrario, é dicir, hai un sistema primitivo de oposición /b/ - /β/ que permanece nunha parte do territorio, mentres que nunha parte máis reducida de Portugal se fai posteriormente unha innovación e aparece a oposición /b/ - /v/. Se falamos dun trobador procedente do N. de Portugal, é normal que nos seus poemas teñamos unha pronuncia /β/ e non /v/.

7.6. Na p. 198 deriva *Belpelho* de *VULPICULU(M) e dá a entender que é un galicismo, pois di que nas *CSM* aparece *golpello*, "que respeta la pronunciación del galicismo *goupil*". Non se trata de ningún galicismo e a equivalencia *v = b* dáse noutras palabras (por ex., en *vomitar* > *gomitar*).

7.7. Na p. 251 fala da forma *mingua* e indica ben a etimoloxía *MINUARE, pero di que o e pretónico pecha por influencia do grupo velar *gw* (cita a Maia, 1986, 355-367) e que *minguar* alterna nos textos medievais coa forma etimolóxica *menguar*. Non é correcto falar de "forma etimolóxica" para unha delas, pois as dúas son etimolóxicas, e ademais a in-

flexión non se debe ó grupo velar *gw*, senón á combinación vogal + *ng*. Nos casos en que se chega a esta combinación, houbo unha tendencia a pecha-la vogal, co triunfo da forma con *i*, pero con alternancia nos textos medievais, como ocorre tamén con *lingua*, *ningún* ou *ninguén*.

7.8. Nas pp. 275 e 283 di que *eno* e *no* son contraccións de *en + o* e na p. 283 que *na* é contracción de *en + a*. Certamente, son contraccións, pero non de *en + o*, *en + a*, pois neste caso só habería unión da preposición e do artigo. A evolución foi: *enlo/a* > *enno/a* > *eno*, *ena* e por fin *no*, *na* con aférese da vogal inicial. Tamén di na p. 287 que *polo* é contracción de *por + o*, pero esta forma procede da combinación *porlo*, coa evolución *porlo* > *pollo* > *polo*.

7.9. Na p. 257 fala do artigo *el*, descarta a teoría de leonesismo ou castelanismo e cita as dúas teorías fundamentais sobre a orixe: a dos que consideran que procede do nominativo *ILLE* (Nunes) e a dos que indican que procede do acusativo *ILLUM* (Pottier, Ferreiro). Resulta un pouco raro que cite como autoridades a Pottier, que ten unha teoría moi peregrina sobre a evolución do demostrativo e do artigo, e a Ferreiro, que non achega nada novo, cando antes houbo outros investigadores moi recoñecidos que falaron desa posibilidade, entre eles dunha maneira vehemente Celso Cunha nas súas edicións de Johán Zorro (1949, 74-75) e Martín Codax (1956, 114-115).

7.10. Na p. 270 pon como lema *come*, pero nos dous exemplos aparece coa vogal final elidida e o máis probable é que se trate da forma *como*.

7.11. Na p. 272 pon para *deanteira* as equivalencias castelás 'delantera', 'adelanto'. Máis ca 'adelanto' debería pór 'vanguardia'.

7.12. Nas pp. 274 e 275 crea algo de confusión coa palabra *encima*. Así, na p. 274 pon o lema *en* e cita o exemplo "e furad' *en cima* da moleira" (e así le na p. 174 v. 47), pero non aparece o lema *cima*, porque na p. 275 pon como lema *encima* e coloca de novo o exemplo anterior, agora lido "e furad' *encima* da moleira", así como " *encima* del un velho selegon", que no poema aparece escrito " *en cima* del un velho selegon" (p. 173 v. 7).

7.13. Na p. 279 di que en “que per mi seja o preito *juntado*” a forma *juntado* é un adx., pero é o participio da expresión pasiva *seja juntado*.

7.14. Na p. 287 pon como lema *por* para o verbo actual *pór* ou *poñer*, pero debería poñer como infinitivo *pōer* ou *poer*, que son as formas primitivas.

7.15. Na p. 290 pon o verbo *seer* ‘estar’ e na p. 291 *ser* ‘ser, estar’. As dúas son válidas, pero para a segunda tamén debería *pór* como infinitivo *seer*, que é a forma máis usual nos primeiros tempos. Ademais, o exemplo “que per mi *seja* o preito *juntado*” (falta a indicación do verso, que é nº 124) non debe figurar no verbo *seer*, pois pertence ó verbo *ser*, e o exemplo “escud’ a colo en que *sev’* un capon” (v. nº 128), que coloca no verbo *ser*, corresponde ó verbo *seer*.

7.16. Na p. 293 fai unha distinción entre o lema *trager*, onde coloca a forma xa comentada *trage* (*trag’ ũa*, lida como *tragu’ ũa*), e o lema *trazer*, onde coloca a forma *trax*, que analiza na p. 204. Para a autora, a partir de *TRACIT, témo-la evolución fonética esperable, aínda que neste caso a consoante ápico-alveolar xorda, resultante do proceso de palatalización de -k- ante as vogais *e/i*, se grafía como *x* final. Esta explicación non é correcta, pois o verbo *trazer* é unha formación posterior do portugués e a forma primitiva é unicamente *trager*, procedente dunha forma analóxica *TRAGERE. Ademais, a terceira persoa procede de *TRAGIT e non de *TRACIT. A variante *trax*, de ser correcta, tense que deber a unha desonorización da forma *trage*.

7.17. Na p. 293 coloca o lema *veer* ‘ver’ e na p. 294 o lema *ver* ‘ver’ innecesariamente, pois a forma primitiva é *veer*, que é a que aparece nos textos, e as formas *vi*, *vir*, *viren* e *visse*, que son as que coloca s. v. *ver*, non indican que se trate do infinitivo *ver*.

7.18. Na p. 294 pon como lema *vir*, pero tamén podería poñer-la forma primitiva *viir* ou *vīir*, pois as formas que aparecen non os aclaran cal é o infinitivo.

7.19. No Glosario pon normalmente a equivalencia en castelán das palabras, pero hai algúns casos nos que non o fixo. Son os seguintes: *a* (p. 265), *avan* (p. 267), *come* (p. 270),

das (p. 271), *do* (p. 273), *ende* (p. 275), *esto* (p. 275), *eu* (p. 276), *ir* (p. 278), *lho* (p. 280), *mais* (p. 280), *me* (p. 281), *melhor* (p. 281), *meu* (p. 281), *mi* (p. 281 e 282), *min* (p. 282), *muito* (p. 282), *muitas* (p. 282), *na* (p. 283), *nós* (p. 283), *nosro* (p. 284), *o* (p. 284), *oraçon* (p. 285), *outros* (p. 285), *par* (p. 285), *polo* (p. 287), *que* (p. 288), *tanto* (p. 292), *traedor* (p. 292), *un* (p. 293), *vasalo* (p. 293), *vos* (p. 294), *vós* (p. 294) e *vus* (p. 295).

8. Como curiosidade pode citarse a tendencia que ten a utiliza-lo verbo *referir* en lugar de *indicar*, *expresar* ou *referirse* (pp. 136, 137, 139, 153, 155, 160, 201, 210, 211, 218, 219, 221, 222, 223, 227 e 252) e a utilización dun galeguismo na pasaxe “este ‘advenedizo’, que ya había accedido por línea feminina y bastarda a la tenencia de Bragança, *fuera promovido* por el propio Afonso III a la categoría de ricohombre” (p. 27), en lugar de *había sido promovido*.

9. Nas citas adopta distintas combinacións, que non sei se son atribuíbles á autora ou ós responsables da editorial. Nos últimos tempos estase impondo unha maneira de citar que eu sempre critiquei, que é a de *pór* un punto antes das aspas ou antes da indicación da nota que se introduce e non despois ou tamén cando é innecesario. No libro aparece correctamente na p. 241 “«... o labra»⁸⁰. Este...”, pero mal na p. 214 “«...venturosos.»⁵³ Por lo tanto...”; p. 237 “«...E cal’»⁶⁹ Si...”; p. 242 “«... macho.»⁸¹ Otro...” ou na p. 20 n. 39 “«... de Bayan.» (Menéndez...)”; p. 33 n. 67 “«... Lopiz.» (TT...)”; p. 198 “«...em dúvida.» (Mattoso...)”; p. 211 “«...de duas.» (Pereira...)”; p. 213 n. 52 “«...l’Enfer.» (Pastoureau...)” e igual nas pp. 219, 225, 259 e 260. Ponse innecesariamente un punto na p. 220 “«... épicos.» (Arias...)”; p. 226 “«... furto.» (Mattoso...)”, p. 226 “«... casaaes.» (La cita...” ou p. 224 “...niños. (Corominas...)” eponse antes da nota na p. 28 “... para se elevarem.^{61”}.

Todo o que acabo de indicar son pequenas anotacións que non afectan á parte fundamental da edición, pois P. Lorenzo domina totalmente o tema tratado e o resultado do seu traballo é excelente.

Ramón Lorenzo